

पुष्प प्रवर्द्धन नीति, २०६९

(नेपाल सरकारबाट स्वीकृत मिति : २०६९/८/२९)

१. पृष्ठभूमी

भौगोलिक परिवेश, जलवायु, उपलब्ध स्रोत साधन र संभावनाको आधारमा दिगो र व्यवस्थित पुष्प तथा पुष्पजन्य वस्तुको उत्पादन तथा व्यवसायिकरणको लागि पुष्प प्रवर्द्धन नीति अति आवश्यक महशुस गरिएको छ । यस नीतिको कार्यान्वयनबाट निजी क्षेत्रको सहभागिता अभिवृद्धि भई रोजगारीको अवसर सृजना हुने र आय आर्जनको साथै वैदेशिक मुद्रा समेत आर्जन हुने हुन्छ । पुष्प तथा पुष्पजन्य वस्तुको विकास तथा प्रवर्द्धन गर्न सकेमा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा टेवा पुग्नुको साथै गरीबी न्यूनीकरणमा समेत योगदान पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

२. वर्तमान स्थिति

हाल नेपालका ३५ जिल्लामा लगभग ६०० भन्दा बढी कृषक घर परिवार व्यावसायिक पुष्प खेतीमा संलग्न रहि ४०,००० भन्दा बढी व्यक्ति प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा यस व्यवसायमा निर्भर रहेका छन् । यस भन्दा बढी कट फ्लावर थोक तथा खुद्रा बिक्रेताबाट वार्षिक झण्डै ९९ करोडको हाराहारीमा व्यावसायिक कारोबार भई रहेको छ । नेपालबाट यूरोप तथा भारत, जापान, मध्य पूर्व लगायत एसियाका अन्य देशहरूमा पुष्प तथा पुष्पजन्य वस्तुको निकासी वार्षिक रु. १९ करोड भन्दा बढी हुने गरेको र यस व्यवसायमा संलग्न दक्ष तथा अर्धदक्ष कामदारहरूले वैदेशिक रोजगारी पाउने क्रम पनि बृद्धि हुदै गएको छ । यस परिप्रेक्ष्यमा यस क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिई अन्य जिल्लाहरूमा पनि विस्तार गर्दै पुष्प एवं पुष्पजन्य व्यवसायको कारोबार बढाउन सकेमा राष्ट्रले अझ बढी आर्थिक फाईदा लिन सक्ने देखिन्छ ।

३. समस्या र चुनौती

वीउ बिजन, मलखाद, विषादी जस्ता पुष्प खेतीका लागि अति आवश्यक मानिने वस्तुहरू आज सम्म पनि अन्य मुलुकमा निर्भर हुनु परेको छ । दक्ष प्राविधिक जनशक्तीको कमिले गर्दा रोग तथा कीराको सही पहिचान हुन नसकि सम्पूर्ण वाली नष्ट हुने अवस्था रहेको छ । भारत तथा चीनबाट भित्रिने फूल तथा तिनका बोट बिरुवाको निरोगीताको जाँच गर्ने प्रभावकारी संयन्त्रको अभावमा पुष्प खेतीमा वर्षेनी नयाँ नयाँ रोग तथा कीरा भित्रिने हुदाँ यसमा गरेको लगानी समेत जोखिममा परि पुष्प उद्योग धरासायी बन्न सक्ने अवस्था सृजना हुन सक्ने देखिन्छ । पुष्प खेतीलाई उच्च मूल्यको बालीको रूपमा लिईएतापनि यसको अध्ययन, अनुसन्धान र पूर्वाधार विकास कार्यक्रम प्राथमिकतामा नपरेकाले अपेक्षित लगानी हुन सकेको छैन । वित्तीय संस्थाहरूको न्यून लगानी, उत्पादित कटफ्लावरको उत्पादन स्थल देखि स्थानीय बजार र अन्तराष्ट्रिय बजारसम्म पुऱ्याउने उचित वातानुकूलित ढुवानी साधनको अभाव साथै झन्झटिलो एवं लामो भन्सार प्रक्रिया यस व्यवसायका चुनौतिहरू हुन ।

४. नीतिको आवश्यकता

पुष्प व्यवसायको प्रवर्द्धनको लागि उत्पादन देखि बिक्री वितरण तथा उपभोक्तासम्म उचित समय एवं अवस्थामा पुगुन्जेलको मूल्य अभिवृद्धि श्रृङ्खला (Value chain) प्रकृयालाई व्यवस्थित तथा नियन्त्रण गरी दिशा निर्देश गर्न राज्यको स्पष्ट दृष्टिकोण हुनु पर्ने हुन्छ। यस सन्दर्भमा “पुष्प प्रवर्द्धन नीति” को आवश्यकता महशुस गरिएको छ। नेपालमा पाईने विभिन्न प्रजातिका र आर्थिक महत्वका अन्य, पुष्प उत्पादन र व्यवसायबाट रोजगारीका अवसर सृजना हुनुको साथै नेपालकै मौलिक तथा रैथाने फूल, बोट बिरुवाको पहिचान गरी संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गर्न सकेमा त्यसको निर्यातको ठूलो संभावना पनि रहेको छ। दीर्घकालिन कृषि योजना तथा राष्ट्रिय कृषि नीति, २०६१ र वाणिज्य नीति, २०६५ ले प्रमुख निर्यात योग्य वस्तु र बढी मोल जाने वालीको रूपमा यसलाई प्राथमिकता दिइएतापनि यसको प्रवर्द्धनमा पर्याप्त जोड नदिईएको हुँदा लगानी कर्तालाई आकर्षित गर्न सकिरहेको छैन। चालु त्रिवर्षीय योजना (२०६७/२०६८-२०६९/२०७०)ले यसलाई उच्च मूल्यको बस्तुको प्राथमिकतामा राखी अर्किडलाई एक गाँउ एक उत्पादन कार्यक्रम अन्तरगत निरन्तरता दिनुको साथै आलंकारिक फूलको गुणस्तरीय उत्पादनको लागि मूल्य अभिवृद्धि श्रृङ्खला सुधारमा जोड दिईएको छ। पुष्पवाली अति नै जोखिमपूर्ण, चाडै बिग्रिएर जाने र यसको प्रयोग विशेष अवस्थामा हुने भएकोले उचित अवस्था तथा समयमा उपभोक्ता सम्म पुऱ्याउनु पर्ने हुन्छ। उत्पादित कटफ्लावरको उत्पादन स्थल देखि स्थानीय र अन्तराष्ट्रिय बजारसम्म पुऱ्याउनका लागि उचित वातानुकुलित ढुवानी साधन, कम भन्कटिलो एवं छाटो भन्सार प्रक्रिया हुन आवश्यक हुन्छ। साथै अध्ययन अनुसन्धानमा प्राथमिकता दिई उपयुक्त प्रविधि विकास गर्न यस क्षेत्रमा लगानी बढाउन अति आवश्यक हुन्छ। यस सन्दर्भमा यस व्यवसायलाई व्यवस्थित गरी आन्तरिक बजारको साथै निर्यातलाई प्रवर्द्धन गर्न पुष्प प्रवर्द्धन नीति अति आवश्यक देखिन्छ।

५. लक्ष्य

पुष्प र पुष्पजन्य वस्तुको उत्पादन बृद्धि गरी पुष्प व्यवसाय विस्तार गर्न, रोजगारीको अवसर सृजना गर्न, आयात प्रतिस्थापन र निर्यात प्रवर्द्धन गर्नका साथै गरीबी निवारणमा टेवा पुऱ्याउन र पुष्प जैविक विविधता संरक्षण गर्न भरपर्दो उपक्षेत्रको रूपमा पुष्प क्षेत्रको विकास गर्ने।

६. उद्देश्य

६.१ पुष्प तथा पुष्पजन्य वस्तुको उत्पादन र उत्पादकत्वमा बृद्धि गर्ने।

६.२ पुष्प खेती तथा व्यवसायमा निजीक्षेत्रको संलग्नता बढाउदै उत्पादनलाई प्रतिस्पर्धी बनाई आन्तरिक बजार व्यवस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने।

६.३ स्थानीय अनुवांशिक पुष्प स्रोतको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने।

७. नीति तथा कार्यनीति

उद्देश्य: १. पुष्प तथा पुष्पजन्य बस्तुको उत्पादन र उत्पादकत्वमा बृद्धि गर्ने ।

- ७.१.१ नेपालका विभिन्न भागमा पुष्प खेती विस्तार गर्न पुष्प नर्सरी स्थापना गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ ।
- ७.१.२ व्यवसायिक पुष्प खेतीको संभावना भएका क्षेत्रमा पुष्प फार्महरू स्थापनामा जोड दिइने छ । शिक्षित बेरोजगार तथा सेवा निवृत्त व्यक्ति वा समुहलाई पुष्प तथा पुष्पजन्य व्यवसाय स्थापना तथा सञ्चालनका लागि प्रोत्साहन गरिनेछ ।
- ७.१.३ पुष्प व्यवसायको विकास तथा विस्तार गर्न यससंग सम्बन्धित सरकारी, गैरसरकारी तथा प्राज्ञिक संस्थाहरूसंगको समन्वय तथा सहकार्यमा अध्ययन तथा अनुसन्धान कार्य गरिने छ । पुष्प क्षेत्रको प्रविधी विकास र प्रविधी प्रसारमा संलग्न सरकारी निकायहरूमा दक्ष जनशक्ति र भौतिक पूर्वाधारको व्यवस्था गरी शशक्तीकरण गरिने छ ।
- ७.१.४ पुष्प उत्पादन र उत्पादन उपान्तका प्रविधीको सूची तयार गरी संभाव्यताका आधारमा जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, निजी क्षेत्र तथा दुबैको सहकार्यमा प्रविधीको विस्तार गरिनेछ ।
- ७.१.५ संभाव्यताको आधारमा कुनै जिल्लामा कुनै निश्चित प्रजातिका व्यवसायिक पुष्प खेती हुन सक्ने पाइएमा त्यस जिल्लालाई त्यस प्रजातिको पुष्प क्षेत्र घोषणा गरी ती ठाउँमा पूर्वाधार विकासका एकिकृत प्याकेज व्यवस्था गर्न प्राथमिकता दिइनेछ ।
- ७.१.६ व्यवसायिक रूपमा पुष्प खेती भएका पकेटहरूमा पुष्प तथा पुष्पजन्य व्यवसाय प्रवर्द्धनको लागि सिंचाई, कृषि सडक, संकलन केन्द्र, शीत भण्डार (कोल्ड स्टोरेज, कुलिङ च्याम्बर भएको ढुवानी साधन), ग्रामीण विद्युतीकरण, उपयुक्त कृषि प्रविधिको विकास, प्रयोगशाला परीक्षण सेवा जस्ता व्यवसाय प्रवर्द्धनका पूर्वाधारहरू सरकारी, निजी, सहकारी तथा गैर सरकारी क्षेत्र समेतको सहकार्यमा विस्तार गरिने छ ।
- ७.१.७ पुष्प व्यवसायको लागि चाहिने रासायनिक मल, प्राङ्गारिक मल, किटनासक, भारनासक, रोगनासक विषादी तथा कृषि सामाग्री आदि पुष्प उद्योग तथा पुष्प नर्सरीले सम्बन्धित निकायको सिफारिसमा अन्य मुलकबाट आयात गर्न पाउने व्यवस्था मिलाईनेछ ।
- ७.१.८ पुष्प नर्सरी तथा पुष्प फर्महरूले आवश्यक फूलका माउ बोट बिरुवा (Mother Plant), कलमी बिरुवाहरू, फूलको गानो तथा जराहरू, फूलको वीउ बिजन, सिंचाई र बाली संरक्षणका उपकरणहरू, ग्लास हाउस निर्माणका सामाग्रीहरू, कुलिङ च्याम्बर भएको ढुवानी साधन (Refrigerated truck) आयातमा लाने कर महसुल रकम आर्थिक ऐनमा व्यवस्था गरी सहूलियत प्रदान गर्न सकिनेछ ।

७.१.९ पुष्प खेती र पुष्प व्यवसायलाई विद्यालय, विश्वविद्यालय / कलेजहरूका पाठ्यक्रममा समावेश गर्ने पहल गरिने छ । कृषि अनुसन्धान केन्द्र तथा कृषि तालिम केन्द्रहरूमा पुष्प खेती सम्बन्धी प्राविधिक तालिम गराउने व्यवस्था गरी पुष्प तथा पुष्पजन्य व्यवसायको क्षेत्रमा जनशक्तिको विकास गरिनेछ ।

७.१.१० शहरी क्षेत्रमा र सडक किनारामा पुष्प र पुष्पजन्य बनस्पतिहरू लगाई सडक र शहरको सौन्दर्य बृद्धि गर्ने तथा वातावरण स्वच्छ राख्ने कार्यलाई सरकारी, निजी, सहकारी तथा गैर सरकारी क्षेत्र समेतको सहकार्यमा विस्तार गरिने छ ।

७.१.११ पुष्प र पुष्पजन्य वस्तुहरू प्रशोधन गरी वानस्पतिक औषधीहरू, अत्तर र अन्य सौन्दर्य प्रशाधनका सामाग्रीहरू उत्पादन गर्ने उद्योगहरू स्थापनामा प्रोत्साहन गरिने छ ।

७.१.१२ पुष्प खेती तथा व्यवसायलाई प्रवर्द्धन गर्न यसलाई वित्तीय संस्थाहरूबाट प्रदान गरिने प्राथमिकता प्राप्त कर्जाको क्षेत्र भित्र पारी आवश्यक ऋण उपलब्ध गराईनेछ ।

७.१.१३ पुष्प व्यवसायको परियोजना धितोमा राखी कर्जा प्रवाह गर्ने व्यवस्था तथा पुष्प व्यवसाय प्रवर्द्धनका लागि कृषक समुहको जमानतमा ऋण प्रवाह गरिने छ ।

उद्देश्य: २ पुष्प खेती तथा व्यवसायमा निजीक्षेत्रको संलग्नता बढाउदै उत्पादनलाई प्रतिस्पर्धी बनाई आन्तरिक बजार व्यवस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने ।

७.२.१ पुष्प तथा पुष्पजन्य व्यवसाय / उद्योगलाई राष्ट्रियस्तरमा प्राथमिकता प्राप्त उद्योगको रूपमा मान्यता दिई सोहि अनुरूपका सुविधा प्रदान गरिनेछ ।

७.२.२ पुष्पजन्य वस्तु निर्यातमा आवश्यक पर्ने प्याकेजिङ सामग्री लगायत अन्य उपकरणहरू आयात गर्दा कृषि उपकरणहरू सरहको भन्सार महसुल लगाउने नीति अवलम्बन गरिने छ ।

७.२.३ पुष्प उत्पादन तथा पुष्पजन्य व्यवसाय / उद्योगलाई विमा गराउन प्रोत्साहन गरिनेछ ।

७.२.४ पुष्प खेतीको विकास तथा प्रवर्द्धनको लागि उत्पादन एवं उत्पादन पश्चात उपभोक्ता सम्म पुग्ने मूल्य अभिवृद्धि श्रृङ्खला को प्रकृत्यामा आवश्यक अध्ययन अनुसन्धानमा प्राथमिकताका दिईनेछ ।

७.२.५ पुष्प तथा पुष्पजन्य व्यवसाय / उद्योगसंग संलग्न व्यवसायीहरूले पुष्प तथा पुष्पजन्य वस्तुको सहज निर्यात / आयात लगायत बिक्री बितरण गर्न पाउने व्यवस्था मिलाईनेछ ।

- ७.२.६ पुष्पजन्य वस्तुलाई अन्तरराष्ट्रिय बजार प्रणालीमा प्रवेश गराउनको लागि आवश्यक पूर्वाधारको विकास गरिनेछ ।
- ७.२.७ पुष्पजन्य उत्पादनको गुणस्तर कायम राख्न संकलन, प्रशोधन, संचय तथा ढुवानी प्रविधिका साथै बजार मूल्य जस्ता व्यावसायिक सेवा प्रदान गर्ने कार्यमा सरकारी तथा गैर सरकारी क्षेत्रको सहभागितामा व्यावसायिक सेवा केन्द्रको स्थापना तथा विकास गरिने छ ।
- ७.२.८ अन्तरराष्ट्रिय बजारमा निर्यात प्रवर्द्धनको लागि विभिन्न उत्पादन स्थल / संकलन केन्द्र / थोक बजारमार्फत भन्सार प्रकृया पुरा गरी सोभै वातानुकूलित ढुवानी साधनको माध्यमबाट पुष्प तथा पुष्पजन्य वस्तुलाई बस / ट्रेन / अन्तरराष्ट्रिय विमानस्थलको जेट विमान सम्म पुर्याउने व्यवस्था मिलाईनेछ । साथै पुष्प र पुष्पजन्य वस्तुहरुको आयात गर्दा यसको संवेदनशिलतालाई ध्यान दिदै सरलीकृत भन्सार प्रकृयाको व्यवस्था गरिने छ ।
- ७.२.९ पुष्प बीउ विजन तथा उत्पादित उत्पादनको खरिद विक्रीलाई व्यवस्थित गर्न देशका प्रमुख स्थानहरुमा अत्याधुनिक प्रविधीयुक्त बजार विकास तथा विस्तार गरिनेछ ।
- ७.२.१० नेपालका विभिन्न भागमा पुष्प व्यवसाय विस्तार गर्न कट् फ्लावर (ताजा फूल) पसल खोली व्यवसाय गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ ।
- ७.२.११ सम्भाव्य अन्तरराष्ट्रिय बजारलाई लक्षित गरी अन्तरराष्ट्रिय बजारमा लोकप्रिय रहेका र नेपालका प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता उच्च रहेका पुष्प जन्य उत्पादनलाई प्रवर्द्धन र निकासी गर्न विशेष जोड दिईने छ ।
- ७.२.१२ युवा, महिला, जनजाती तथा पिछडीएका बर्गहरुलाई पुष्प व्यवसाय संचालन गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ ।
- ७.२.१३ नेपालमा पुष्प व्यवसायको संभाव्यता र महत्वलाई प्रचार र प्रवर्द्धन गरी विदेशी लगानी आकर्षित गर्न अनुकूल वातावरण श्रृजना गरिनेछ ।
- ७.२.१४ पुष्प व्यवसायको विकास, विस्तार तथा प्रवर्द्धनको लागि आवश्यक पर्ने अन्य सेवा / सुविधा तथा कर छुट नेपाल सरकारका अन्य स्वीकृत नीति अनुरूप उपलब्ध गराईनेछ ।

उद्देश्य: ३ स्थानिय पुष्प अनुवांशिक स्रोतको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने ।

- ७.३.१ नेपालका स्थानीय, रैथाने, फूल फुल्ने तथा नफुल्ने आलङ्कारिक बोटबिरुवा पहिचान गरी तिनको वैज्ञानिक विवरण तयार गरि सुचिकृत गरिने छ र नियमित रुपमा लगत / अभिलेख अध्यावधिक गरिनेछ । साथै नेपालमा भएको मौलिक तथा रैथाने आलङ्कारिकबोट बिरुवाको पेटेन्ट अधिकार सुरक्षित गरिनेछ ।

- ७.३.२ नेपालको राष्ट्रिय फूल लाली गुरास लगायत अन्य मौलिक तथा रैथाने फूल फूलने वा नफुल्ने आलङ्कारिक बोट बिरुवाहरु मध्ये व्यवसायिकरण गर्न सकिनेलाई व्यवसायिकरण गरिने र प्रचलित कानून अनुसार प्रतिबन्ध लगाईएका बोट बिरुवाहरुलाई प्रतिबन्धित सूचिमा सूचिकृत गरिने छ ।
- ७.३.३ जैविक विविधता संरक्षणमा सहयोग पुऱ्याउन पुष्पजन्य वस्तुको स्थानीय संरक्षण (In situ conservation) गर्दै सहभागितात्मक जैविक विविधता संरक्षण क्षेत्र (Participatory biodiversity conservation area) विकास गरिने छ । साथै Ex-situ conservation का लागि राष्ट्रिय आनुवांशिक श्रोत केन्द्र (Gene Bank) मा संरक्षण गरिनेछ ।
- ७.३.४ जैविक विविधतामा आधारित पुष्प बजार तथा पुष्प उद्योग / व्यवसायको विकास गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ ।
- ७.३.५ पर्यावरण र पर्यावरणीय सेवा प्रदान गर्ने परागसेचक (Pollinators) र अन्य मीत्र जीवहरुको संरक्षण र दिगो परिचालनका लागि वातावरण मैत्री प्राङ्गारिक मल र जैविक तथा प्राङ्गारिक बिषादी प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।
- ७.३.६ पुष्पजन्य जैविक विविधताको संरक्षण, संवर्द्धन तथा दीगो उपयोगको लागि अध्ययन, अनुसन्धान एवं प्रसारको कार्यलाई प्रोत्साहित गरिनेछ ।

द. संस्थागत व्यवस्था

पुष्प प्रवर्द्धन नीतिलाई कार्यान्वयनको लागि निम्नानुसारको १२ सदस्यीय “पुष्प ब्यवसाय विकास समन्वय समिति” गठन गरिनेछ ।

सचिव, कृषि विकास मन्त्रालय	संयोजक
सह-सचिव, अर्थ मन्त्रालय	सदस्य
सह-सचिव, वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय	सदस्य
सह-सचिव, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	सदस्य
सह-सचिव, उद्योग मन्त्रालय	सदस्य
महानिर्देशक, कृषि विभाग	सदस्य
उप-सचिव, ऐन नियम परामर्श शाखा, कृषि विकास मन्त्रालय	सदस्य
कार्यकारी निर्देशक, नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्	सदस्य
फ्लोरिकल्चर एशोसिएसन नेपालको अध्यक्ष / निजको प्रतिनिधि	सदस्य
कृषि उद्यम केन्द्रका, कार्यकारी निर्देशक	सदस्य
पुष्प उत्पादक कृषक वा ब्यवसायीका प्रतिनिधि	सदस्य
सह-सचिव, कृषि ब्यवसाय प्रवर्द्धन तथा तथ्याङ्क महाशाखा, कृषि विकास मन्त्रालय	सदस्य-सचिव

९. आर्थिक पक्ष

पुष्प व्यवसाय विकास समन्वय समितिले पुष्प व्यवसायको विकास तथा प्रवर्द्धन गर्न आर्थिक स्रोत जुटाउन देहायका कार्य गर्न सक्नेछ,

- (क) सम्बन्धित निकायको स्वीकृति लिई राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय संघ संस्था एवं अन्य स्रोतबाट पुष्प विकास तथा अनुसन्धानको लागि रकम प्राप्त गर्ने ।
- (ख) विभिन्न पुष्प खेती वा बजार व्यवस्थापन सम्बन्धी सिफारिस वा परामर्श सेवा प्रदान गरे वापत सेवा शुल्क लिन सक्नेछ ।
- (ग) नेपाल सरकार तथा अन्य निकायबाट अनुदान / सहयोग प्राप्त गर्ने ।

१०. कानूनी व्यवस्था

यस नीतिमा उल्लेखित प्रावधानहरूलाई कार्यान्वयन गर्न प्रचलित कानूनमा परिमार्जन गर्नु पर्ने भएमा आवश्यकता अनुसार परिमार्जन गरिने र थप कानूनी व्यवस्था गर्नु पर्ने भएमा सोको समेत व्यवस्था गरिने छ । पुष्प व्यवसाय विकास समन्वय समितिले आफ्नो कार्यविधि आफै बनाउन सक्ने छ ।

११. अनुगमन र मूल्याङ्कन

स्थानीय तहदेखि केन्द्रिय तहसम्मको पुष्प क्षेत्रको योजना तर्जुमा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा सम्बन्धित सरकारी, सहकारी, निजी र अन्य सरोकारवालाहरूको संलग्नतालाई सुनिश्चित गरी सहभागितात्मक एवं समन्वयात्मक पद्धतिलाई बढावा दिइनेछ । प्रस्तावित नीतिबाट प्राप्त प्रतिफलको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कृषि विकास मन्त्रालयले गर्नेछ ।

१२. जोखिम

पुष्प खेती तथा पुष्पजन्य व्यवसायबाट आर्थिक कृयाकलाप, गरीबी न्यूनीकरण, खाद्य सुरक्षा र जैविक विविधता संरक्षण र वातावरणमा सामान्यतया सकारात्मक प्रभाव पर्ने भएता पनि नीति कार्यान्वयन गर्दा खास गरी पुष्प उत्पादनमा प्रयोग हुने विभिन्न रासायनिक पदार्थको कारणबाट वातावरण र मानव स्वास्थ्यमा आउने जोखिमलाई सम्बोधन गर्ने उपायहरूको अवलम्बन पुष्प विकास समन्वय समितिले गर्नेछ ।

.....समाप्त.....

द्रष्टव्य: “पुष्प जन्य वस्तु” भन्नाले पुष्प फार्म तथा नर्सरीले प्राकृतिक रूपमा उत्पादन गर्ने बेर्ना, बोट विरुवा, जरा, गानो, कटफ्लावर समेतलाई जनाउँछ ।